

Filosofie pro naši dobu [1980]

7.4. 80

Filosofie vznikla ve starém Řecku v období krize u nás na to zvláště důrazně upozorňoval Emanuel Rádl, viz např. Dějiny filosofie I, str. 56 a násl.), ba snad úpadku. Je možno různě hodnotit, nakolik byla pokusem o překonání krize nebo nakolik byla jenom jejím projevem. Každá filosofie je v jistém smyslu projevem své doby a zůstává na svou dobu vázána, svou dobou podmíněna. Ale každá doba je víc než pouhý výsek dění, zbavený minulosti a budoucnosti, nýbrž navazuje na docela určitou minulost resp. na určité složky, linie, tradice minulosti, a zároveň se orientuje na určitou budoucnost, míří k ní, dosahuje jí, dělá si o ní různé představy a buduje projekty a plány na její dosažení. Oboje toto směřování předpokládá jisté porozumění, pochopení širšího dějinného kontextu dané doby a v něm i pochopení přítomnosti. Filosofie pak v sobě nenesení jenom prvky, které představují projev krize, ani jenom prvky, které jsou zápasem s krizí a úsilím o její překonání, nýbrž také a především prvky, jimiž je odhalována skutečná povaha krize. Filosofie je převážně a podstatně, centrálně systematickým uvažováním o povaze krize, je reflexí o krizi, „reflexí krize“. – Ovšem filosofie nemá přímého přístupu k době a tedy ani k její krizi. Filosofie nemůže být v přísném slova smyslu reflexí krize, nýbrž pouze reflexí aktivního pobývání člověka uprostřed této krize. Filosofie je reflexí lidské aktivity a má tedy přístup k době a její krizi vždy otevřen pouze přes prostředkující úlohu aktivního vztahu člověka (a lidí) k dané době a k její krizi.

1.1 Tématem našich společných úvah a rozhovorů v těchto večerech bude filosofie, a to filosofie, která bude mít specifický vztah k naší době, filosofie pro naši dobu.

1.2 Znamená to, že budeme uvažovat a mluvit o filosofii? Bude filosofie předmětem našeho uvažování?

1.3 Co to tedy vlastně je filosofie, tj. o čem vlastně chceme uvažovat a mluvit?

1.4 Každý pokus odpovědět na tuto otázku, i když by se skromně omezoval na pouze přibližné vymezení jejího terénu nebo její činnosti, nás přivádí doprostřed filosofické diskuse a tedy doprostřed filosofie; ba víc, takový pokus je možný jen v prostoru filosofického myšlení a na filosofické základně.

1.5 Chtít pojmově určit bytostnou povahu filosofie znamená volit nějakou filosofickou pozici, nějaké stanovisko, a učinit tak zvolenými filosofickými prostředky. Ale jak bychom mohli něco takového učinit na samotném počátku?

1.6 Neexistuje jiná instance, která by mohla rozhodovat o tom, co to je filosofie, leč filosofie sama.

1.7 Filosofie je tedy svým vlastním problémem. A to jedním z vrcholných problémů filosofických, tudíž i problémů, které mohou být řešeny až v závěru, nikoliv na počátku.

1.8 Filosofie proto nemá logických, samozřejmých, „přirozených“ počátků. Filosofovat můžeme začít kdekoliv. Východiska nemají ve filosofii fatální důsledky, protože mohou být cestou revidována.

1.9 Ponecháme proto na začátku svých úvah otázku po bytostné povaze filosofie stranou. Nepůjde nám o filosofii jako předmět našeho uvažování, ale o filosofii jako způsob, metodu, tj. cestu našeho uvažování.

1.10 Jak je možno na tuto cestu vstoupit a jak po ní lze jít kupředu?

1.11 Na této cestě už vždycky jsme, jakmile takto začneme uvažovat. Proto není možný žádný „úvod“.

2.1 Proč vlastně chceme na tuto cestu vstoupit a proč nás neuspokojuje ujištění, že na ní už vždycky jsme?

2.2 Něco o filosofii víme a zároveň víme, že toho víme příliš málo. Ale proč toho chceme vědět víc? Protože od filosofii něco očekáváme. Očekávání znamená zájem: máme zájem o filosofii.

2.3 Nezkoumejme zatím motivy či důvody svého zájmu, a raději pohlédněme blíže na tento zájem sám. Můžeme jistě právem předpokládat tento zájem u všech přítomných: proto jsme tady. Kdo by neměl zájem o filosofii, je tu vlastně omylem, neboť tady opravdu půjde o filosofii. (Bylo by zajímavé podrobit zkoumání onen scestný „zájem“ o filosofii, který přiměl některé lidi naslouchat tomu, co se tu mluví, a být tak prostřednictvím techniky „při tom“, anebo který přivedl jiné do blízkosti domu a bytu a možná přivede až sem do bytu); ale musíme to odložit na pozdější dobu, až si připravíme potřebné nástroje, samozřejmě pojmové.)

2.4 Co to je vlastně zájem? Etymologie v latině a také v češtině.

2.5 Etymologické kořeny jsou však zakryty a převrstveny posunutými významy: zajímavější či zajímavé je něco, k čemu se stavíme s odstupem nebo jako k zábavě.

2.6 Na čem vlastně záleží, zda půjde o zájem podstatný či pouze povrchní? Tady přece nezáleží jen na nás, ba ani ne v první řadě na nás, nýbrž na filosofii. Filosofie sama zakládá možnou vážnost jakéhokoliv zájmu o ni. Co není vážné, nemůže zakládat vážnost zájmu. – Ale o filosofii zatím nebudeme hovořit.

2.7 Subjektivně je ovšem povaha našeho zájmu také významná: můžeme se nevázně, povrchně zajímat o něco vážného. Takový povrchní zájem se může stát i vážnou překážkou našeho hlubšího setkání s filosofii.

2.8 Co nás však vede k tomu, abychom brali filosofii vážně, tj. se vší vážností? Jistě to je vposledu filosofie sama, nikoliv nějaké obecné morální zásady apod.

2.9 Omylem tu jsou tedy také ti, jejichž zájem o filosofii je nevážený.

ad: Filosofie pro naši dobu

19. 3. 1980

Zájem o filosofii

1.1

Důvody a motivy, proč jsme se tady sešli, jsou četné a různé. Všimněme si zatím jen jednoho: je to zájem o filosofii. Kdo nemá zájem o filosofii, je tu vlastně omylem, neboť tady půjde o filosofii, filosofie tady bude tím hlavním, o čem nám půjde.

1.2

Ale co to je vlastně zájem? Etymologie nám napoví, že jde o zaujetí: o filosofii má zájem ten, koho zaujala, koho filosofie jala a zajala, koho se ujala, koho učinila svým zajatcem a koho učinila zaujatým pro sebe, tj. zaujatým pro filosofii a proti všemu, co brání filosofování a co brání našemu zaujetí pro ně a pro cestu filosofického myšlení.

1.3

V mnoha jazycích zmezinárodnělo původně latinské slovo pro zájem, totiž slovo *interes*. Sloveso *intersum*, *inter-esse* znamená být mezi něčím, uprostřed něčeho, být při něčem, mít účast na něčem, účastniti se něčeho; neosobní *interest* znamená záležet na tom, je důležité – *interest nostrá*: záležet nám na tom.

1.4

Ale v současné době jsou tyto etymologické kořeny zakryty a převrstveny významem mnohem povrchnějším a efemérnějším. Něco se nám zdá zajímavé, zajímavější spíše proto, že to nakrátko upoutá náš zájem, že to na chvíli přivolá naši pozornost, že to přechodně k sobě strhne naši zvědavost a že nás to dočasně zabaví, tj. že nám to poskytne zábavu.

1.5

Jde-li o zaujetí podstatné nebo povrchní, záležet ovšem na nás, ne na filosofii. Proto se musíme tázat, jakou povahu má náš zájem o ni: je to zájem vážný nebo nevážný? Povrchní zájem se může stát dokonce překážkou našeho hlubšího setkání s filosofii. Co nás však vede k tomu, abychom brali filosofii vážně, tj. se vší vážností?

1.6

Tu se začínáme vymaňovat ze subjektivity: je to přece sama filosofie, která nás vede k tomu, abychom ji brali vážně. Vážností je vázán náš zájem o filosofii nikoliv z nějakých obecně morálních důvodů, nýbrž k vážnosti nás zavazuje především i vposledu filosofie.

1.7

Tak se ukazuje, že omylem tu jsou nejenom ti, kdo se o filosofii nezajímají, nýbrž také ti, kterým se zdá být jen zajímavostí, něčím zajímavým, kuriózním nebo jen zabavením a zábavou slibujícím.

1.8

Zabývat se filosofii znamená nikoliv se o filosofii zajímat, ale nechat se filosofii zaujmout a zajmout, stát se jejím zajatcem, jejím vazalem, jejím služebníkem. Aby však bylo něco takového vůbec možné, musí nás filosofie oslovit.

Předpokladem takového oslovení filosofií jsou dvě věci: jednak musíme být oslovitelní, tj. nesmíme se před filosofií a proti filosofií uzavřít; musíme se však s filosofií také setkat.

1.9

Co musíme podniknout, kam se máme vydat, abychom se setkali s filosofií? Kde ji najdeme? Odkud ji můžeme přivolat? Budeme potřebovat někoho, kdo by nám v tom byl nápomocen? Vždyť chceme-li se setkat s filosofií, znamená to, že o ní ještě nic nevíme, protože jsme se s ní nesetkali. Ale jak se můžeme vůbec chtít setkat s filosofií, když nevíme, co vlastně filosofie jest? A když ji nakrásně potkáme, když se s ní střetneme, jak vůbec poznáme, že jde o filosofií? Kdo nám ji může představit? Kdo může říci: tady je, tu ji máte před sebou?

1.10

Z těchto nesnází vede jenom jedna jediná cesta. Nejsme to my, kdo hledáme filosofií, ale je to sama filosofie, která si nás našla. Nejsme to my, kdo se zajímáme o filosofií, ale je to filosofie, která nás i bez našeho úmyslu a třeba proti naší vůli zajala, uchvátila a cele podrobila do svých služeb. Koho učiní filosofie svým zajatcem, to záleží na ní, nikoliv na nás. Tedy pravý opak toho, jak se nám to jeví na počátku.

1.11

Pravým interesentem o filosofií je ten, kdo je bytostně do filosofie ponořen, kdo je už pevně s filosofií spjat, koho se filosofie zmocnila, koho uchvátila a přemohla. Neboť filosofie je duchovní a myslivá síla, mocnost, moc. Uchvacuje všechny lidi stejně anebo si vybírá jen některé? Stává se pouze ten, koho si vybrala, člověkem povoláním, vyvoleným a zasvěceným? Anebo má filosofie podstatný smysl a hluboký význam pro každého?

1.12

Ale co to je vlastně ta filosofie? Je filosofie sama tou mocí, která nás činí svými zajatci a která si nás tak podrobuje, anebo tu jde ještě o jinou moc, na jejíž strhující výzvu je filosofie jen odpovědí z naší strany? Není to, co se nám jeví jako moc filosofie, ve skutečnosti mocí samotné pravdy? Nejsme oslovováni samotnou pravdou, přičemž filosofie je pouhou disciplínou, která nás připravuje k tomu, abychom ono oslovení zaslechli, vyslechli a poslechli?

1.13

Aniž jsme si ještě sebeméně řekli o tom, co to je filosofie, ocitli jsme se uprostřed filosofických (jak se později ukáže) problémů, totiž uprostřed problému lidské situovanosti ve světě. Už jsme si trochu ozřejmili, že je člověk čímsi oslovován, co iniciativně přichází jako výzva, že záleží na tom, zda tomu věnuje pozornost, zda to uslyší a zda na to dá. Ozřejmili jsme si, že k tomu, aby to zaslechl a aby té výzvě porozuměl, je zapotřebí jakési přípravy – snad ne bezpodmínečně, ale že taková příprava je rozhodně užitečná.

1.14

To, co jsme svými prvními kroky podnikli, se nám stává modelem filosofické práce: vycházíme z jazyka a z řeči a vracíme se k nim s otázkou, co se v běžných slovech a obrazech vlastně říká. A na cestě tohoto obratu k tomu, v čem už jakoby umíme chodit, odhalujeme určité nové stránky své lidské situace: vidíme svou situovanost a samy sebe ve světle toho, čím jsme oslovováni a co si nás chce podmanit.

2. Problém „úvodu“ do filosofie

2.1

Můžeme být uvedeni pouze tam, kde ještě nejsme. Ale to právě neplatí o filosofii. Filosofie pronikla od dob starých Řeků náš svět takovým způsobem, že se s ní setkáváme, ba že ji nasáváme již takřka s mateřským mlékem, přesněji s mateřským jazykem, do něhož od nejtěplejšího dětství pronikáme, jemuž se učíme a jímž se necháme učit.

2.2

Problém je v tom, že nás zprvu ovládají jen jakési útržky filosofie, či spíše filosofii (různých filosofii) – a to ještě dávných, starých, zastaralých filosofii. Tyto útržky pronikají do naší mysli, aniž bychom si toho byli vědomi nebo alespoň plně vědomi. To, čemu se říká „úvod do filosofie“, je ve skutečnosti jakési pořádání těchto útržků, vylučování jedněch, rozvádění a upřesňování jiných, zavádění zcela nových, a to vše s úsilím o sjednocení všech v celek, v integrovaný systém.

2.3

Spolu s jazykem a řečí pronikají do naší mysli prvky filosofie – a v tom smyslu jsme na tom všichni podobně. Tato skutečnost je dána společensky a historicky. Tzv. filosofická propedeutika (přípravné procvičování, předběžné vzdělání) na tyto chabé a problematické předpoklady navazuje, vybavuje je z přítmi neuvědomění, pomáhá nám je vyjasňovat a zejména kultivovat atd. Filosofická propedeutika nás učí především takové reflexi způsobu našeho myšlení, která se snaží si být stále co nejpřesněji vědoma zároveň sebe samotné, tj. toho, co ve svém reflektování vlastně provádí.

2.4

Neboť filosofie je svou nejvlastnější povahou záležitostí vědomí a myšlení. Vědomí a myšlení je ovšem prastará skutečnost v lidských dějinách, rozhodně starší než sama filosofie. Je proto třeba upřesnit nějaký rys, který charakterizuje právě filosofii. A tímto rysem je právě reflektovanost a reflexe. Uprostřed světa upadajícího a rozkládajícího se mýtu se filosofické myšlení vyznačovalo svou reflektovaností a svou schopností reflektovat. Podstatným rysem a předpokladem reflexe je odstup od toho, co je reflektováno. Mýtus je charakteristický tím, že v něm je každý odstup zahlazován a likvidován ve prospěch ztotožnění, identifikace (jak uvidíme).

2.5

Rezidua starých filosofii pronikají do naší mysli od raného dětství tak, že to ani nepozorujeme a nekontrolujeme. Tak ovšem tyto zbytky filosofie ztrácejí svůj filosofický charakter. Znovu ho nabývají teprve v okamžiku, kdy jsou

reflektovány, tj. kdy jsou podrobeny reflexi, a to kritické reflexi (reflexi z odstupu, neboť existuje také reflexe bez odstupu, která se základem myšlení ideologického). 2. 6 „Uvádění do filosofie“ je tedy uváděním jen do jedné její složky či stránky, totiž do reflektování jako myšlenkové práce. Jen na tomto úseku je možné vyučování a vzdělávání, procvičování a každá příprava. Proto nejde o vystižení filosofie v její plnosti, nýbrž spíše o stanovení prostoru či spíše roviny, na níž je filosofie doma, když ji charakterizujeme jako reflexi, a to reflexi kritickou (distancovanou), systematickou (usilující o logickou skloubenost, integritu) a principiální (podrobující svému soustavnému zkoumání všechny své předpoklady a zase jejich předpoklady a tak dále až k těm, které jsou nejvíce na počátku, tj. až k principům).

2.7

To, že nelze mluvit v plném slova smyslu o uvádění do filosofie (neboť jsme vždycky už v ní, uprostřed ní), má ještě další důsledek či aspekt, který nás ovšem povede dosti daleko. Protože jsme vždy už ve filosofii, nejsme s to říci, co to je filosofie, nezávisle na filosofii samotné. Neexistuje instance, která by mohla kompetentně rozhodnout, co to filosofie je a co nikoliv, leč filosofie samotná.

2.8

Chybné v samotné podstatě jsou tedy snahy pevně určit, co to je filosofie. Mnohé „úvody“ do filosofie se pokoušejí o definici toho, co to je filosofie; ale činí-li to na počátku, nemohou spolehlivě vykázat povahu vlastních filosofických pozic, na jejichž základě to dělají. Pro filosofii není problém, co to je filosofie, ničím primárním a na počátku stojícím, ale zůstává jedním z hlavních jejích cílových úkolů.

2.9

Chybné je také vymezovat, co je filosofie, jejími historickými podobami, např. řeckými počátky. Znamená to totiž uzavírat ji do prostoru, který filosofie musí z podstaty věci přesáhnout, jakmile se jí jednou podaří jej hlouběji zreflektovat. Z takového mylného vymezování filosofie pak vznikají falešné problémy, např. otázka „konce“ filosofie apod.

2.10

Podrobněji si budeme moci scestnost podobných pokusů ukázat teprve v průběhu výkladů, a to zejména na dvou místech: tam, kde se budeme zabývat vztahem filosofického myšlení k času a zvláště k budoucnosti, a tam, kde nám půjde o kritické vyjasnění myšlenkové tradice, kterou budeme nazývat „předmětným myšlením“.

2.11

Cílem naší činnosti nemůže být tedy zejména uvádění do něčeho, co tu je dáno, nýbrž leda o uvádění na cestu. Ale protože na té cestě už všichni jsme, nejde vlastně o uvádění, nýbrž o vedení po té cestě, přičemž je třeba připomenout dvojí. Především už tu nějaká cesta vskutku jest a je nutno po ní jít a projít jí; ale ta cesta není všude prošlapaná a není také jediná a jednoduchá. Je to celá spleť cest, které se často rozdělují v rozcestí: některé cesty končí v bezcestí, jiné

přecházejí ve stezky a ztrácejí se, volajíce po prošlapání, některé cesty budou muset teprve být nalezeny a po prvé procházeny, ba vlastně vůbec ustavovány.

2.12

V jistém smyslu tedy platí, že cesta filosofie míří do „neznáma“, tj. že nevíme předem, kam na filosofickém pochodu dojdeme. Protože však pokroku filosofie je dosahováno mimo jiné a možná především pronikáním „zpět“ k „počátkům“, aniž by další cesta byla těmito „počátky“ jednoznačně determinována, náleží k cestě filosofie také přesouvání jejích základů z jedněch „počátků“ na jiné, tj. k přesouvání východisek a předpokladů. Filosofie tedy není rozvíjením toho, co bylo započato ve starém Řecku.

3. Vědomí

3.1

Filosofie je záležitostí vědomí a myšlení (2. 4). Co to je vědomí a čím je charakteristické? Jde nám o lidské vědomí. Proto můžeme spoléhat na svou zkušenost s vědomím. Všichni víme, co to znamená, že si jsme něčeho vědomi. Sešli jsme se dnes, a jsme si vědomi toho, že jsme se sešli. Je v tom jisté riziko, i toho si jsme do jisté míry vědomi. Je otázka, zda jsme si onoho rizika vědomi správně, přiměřeně. Je to totiž věc hodnocení, odhadu, posouzení. Naproti tomu skutečnost, že jsme se sešli, je prakticky nesporná.

3.2

Co to znamená, že jsme na pochybách, zda odhadujeme rizika svého setkání přiměřeně skutečnosti? Co znamená, že nám je jasno v tom, že jsme se sešli? Tady se svým vědomím vztahujeme jednak k nějaké skutečnosti, zároveň se však jednou složkou svého vědomí vztahujeme k jiné složce svého vědomí. Víme, že jsme se sešli; zároveň si však uvědomujeme, že víme, že jsme se sešli – a proto říkáme, že si uvědomujeme s jistotou a beze všech pochybností, že jsme se sešli.

3.3 Li

Lidské vědomí je vždycky zároveň vědomím něčeho a vědomím, že si něco uvědomujeme. Nejenom víme, ale také víme, že víme. Lidské vědomí je vybaveno reflexí a je proniknuto četnými reflexemi: vztahuje se k věcem, ale zároveň se vztahuje i samo k sobě. Není v tom ovšem nic automatického, samozřejmého, leckdy může něco chybět, leckdy se vědomí samo se sebou může dostat do konfliktu, do rozporu.

3.4

Tak kupř. někdo se nás zeptá, známe-li pana Nováka. Podle kontextu usoudíme, že jde o našeho známého a přisvědčíme: známe ho. Pak se s panem Novákem setkáme a zjistíme, že jsme ho nikdy neviděli. Může však dojít i k jiné situaci, kdy prohlásíme, že pana Nováka neznáme, a pak se k němu hlásíme jako ke starému známému. Známe ho křestním jménem, ale nevěděli jsme, že se jmenuje Novák. – Při zkoušce máme někdy náhle zoufalou jistotu, že na otázku neznáme odpověď. Ale nemusí to být pravda. Zkoušející má prověřit naše vědomosti, nikoliv to, co si v tu chvíli o nich myslíme. Anebo jsme si jisti, že určitou látku

dobře ovládáme. A pak se ukáže, že jsme si to jen myslili, ale že ve skutečnosti látce nerozumíme. (Srv. Sokrata a jeho vědouceí nevědění.)